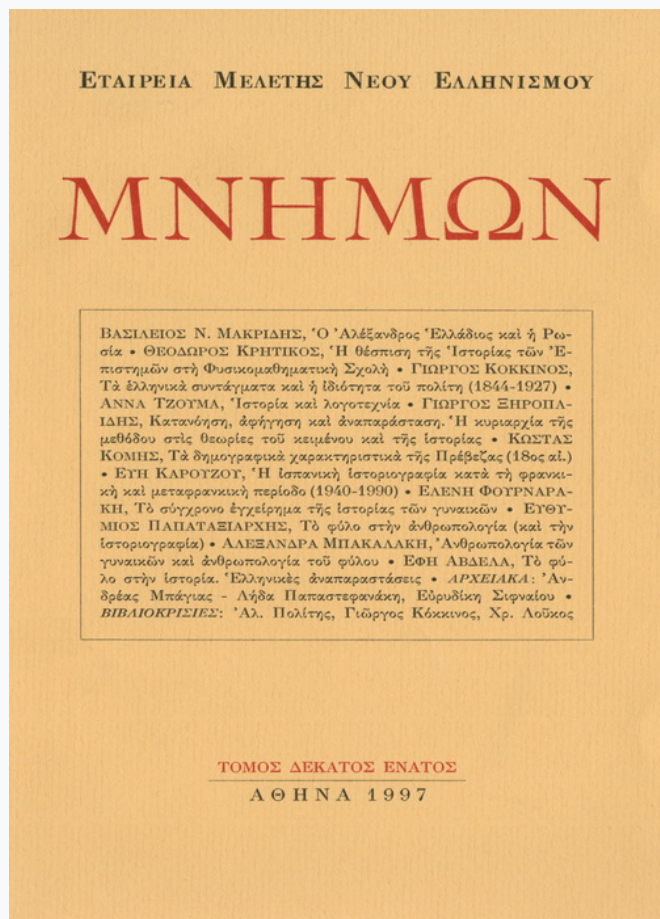

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.389](https://doi.org/10.12681/mnimon.389)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1997). Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας). *Μνήμων*, 19, 264-266. <https://doi.org/10.12681/mnimon.389>

ή τὸ βράκιλλο τῆς πανούκλας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἡ δυναμικότητα τῆς ἐπιδημίας, ὁ ρυθμὸς διάδοσός της, ἡ ἀναπαραγωγή της, τὰ καταστροφικὰ της ἀποτελέσματα. Ξεφεύγοντας, ἔτσι, ἡ μελέτη ἀπὸ τὴς ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ ἀνθρωποκεντρικὴς ἐρμηνείας, ἀνοίγει νέα πεδία γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος.

Σὲ παράρτημα δίνεται μιὰ ἀναλυτικὴ, τεκμηριωμένη καὶ πολὺ χρησιμὴ χρονολογία τῆς πανώλης στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο (14ος-19ος αἰ.). Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἓνα corpus μαρτυριῶν ποὺ ἀποτελεῖ πλέον τὴ βάση γιὰ ὅποιαδήποτε μελέτη αὐτῆς τῆς νόσου καί, συγχρόνως, ἐπιτρέπει τὸν ἐμ-

Πανεπιστήμιο Κρήτης

πλουτισμὸ της μὲ τὸν ἐντοπισμὸ, ἐνδεχομένως, νέων σχετικῶν δεδομένων.

Ἡ μελέτη καλύπτει οὐσιαστικὸ κενὸ στὴ νεοελληνικὴ ιστοριογραφία καὶ θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες γενικότερα. Ἐπὶ πλέον, λόγω τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος, θὰ εὐαισθητοποιήσει καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀναγνώστες, εἰδικούς καὶ μὴ. Τὸ AIDS, μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ προκαλεῖ, ἔχει κάνει ἐπικαίρες τὴς ἐπιδημίες τοῦ παρελθόντος: ἀναζητοῦνται σ' αὐτές, συμπεριφορὲς καὶ νοοτροπίες ποὺ θὰ βοηθήσουν, ἐνδεχομένως, στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων ποὺ ὀδυνηρὰ θέτει τὸ παρόν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Πέπη Γαβαλά - Ἑλένη Γαρέζου, Τὰ γλυπτά μνημεῖα τοῦ κοιμητηρίου Ἀγίου Γεωργίου. Ἑρμούπολη Σύρου (19ος-20ὸς αἰώνας), ἔκδ. Ὑπουργεῖο Αἰγίου - Δῆμος Ἑρμούπολης, Γνώση, Ἀθήνα 1994, 789 σ.

Ἡ ἱστορικότητα τοῦ θανάτου ἔχει τὴς τελευταῖες δεκαετίες ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἔρευνα. Πιὸ γνωστὲς εἶναι οἱ προσεγγίσεις τοῦ Philippe Ariès καὶ τοῦ Michelle Vovelle. Ἡ πρώτη ταξινομήθηκε ὡς ποιοτικὴ, γιατί στηρίχθηκε κυρίως σὲ φιλολογικὲς μαρτυρίες· ἡ δευτέρη ὡς ποσοτικὴ, ἐπειδὴ βασίστηκε σὲ πηγὲς ποὺ ἀποτελοῦν σειρά, ὅπως οἱ διαθήκες. Ὡστόσο, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται αὐθαίρετος, ἀφοῦ κάλλιστα μπορεῖ νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο μέθοδοι σ' ἓνα ιστοριογραφικὸ κείμενο.

Ὁ ἐρευνητικὸς ὀρίζοντας διευρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν ἀπὸ τὴς γραπτὲς μαρτυρίες ἡ προσοχὴ τῶν μελετητῶν στράφηκε καὶ στὰ ταφικὰ μνημεῖα. Τὰ νεκροταφεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴ δική τους ἱστορία. Παρακολουθοῦν, κυρίως στὴ μέση καὶ μακρὰ διάρκεια, τὴς ἀλλαγὲς τῶν κοινωνικῶν μέσων στὴς ὁποῖες ἐγγράφονται. Ἐπομένως, ἀποτελοῦν μάρτυρες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτές.

Ἡ καταγραφή τῶν ταφικῶν μνημείων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπιχειρηθοῦν ὑποθέσεις μεγαλύτερης ἐμβέλειας γιὰ τὴς θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς ποὺ συνδέονται μὲ τὸν θάνατο. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, διαθέτουμε, γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος, δύο μόνον τέτοιες ἀναλυτικὲς καταγραφές: τοῦ Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1972¹, καὶ τοῦ Νεκροταφείου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὴν Ἑρμούπολη, ἡ ὁποία ἐδῶ παρουσιάζεται.

Οἱ κυρίες Π. Γαβαλά καὶ Ε. Γαρέζου πραγματοποιήσαν ἄλλο περιγράφοντας ἀναλυτικὰ 530 ταφικὰ μνημεῖα ποικίλων τύπων (μαυσωλεῖα, ἐπιτύμβιες στήλες, λάρνακες κλπ.), ποὺ μνημονεύουν θανάτους ἀπὸ τὸ 1823-1984. Ἀφοροῦν κυρίως στὴς ἀνώτερες καὶ μεσαῖες κοινωνικὲς ὁμάδες.

1. Ε. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, *Μνημεῖον Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, Α' Ζώνη, 1ον Τμήμα*, ἔκδ. Δήμου Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1972.

Ἡ λαμπρότητα, μάλιστα, τῶν μνημείων ποὺ ἀνήκουν, σὲ χωριστὸ τμήμα τοῦ νεκροταφείου, στὶς ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τῆς πόλης, εἶναι ἓνα ἀκόμη δείγμα τῆς ἐντονῆς, παλαιότερα, ταξικῆς διάρθρωσης τῆς ἐρμουπολίτικης κοινωνίας.

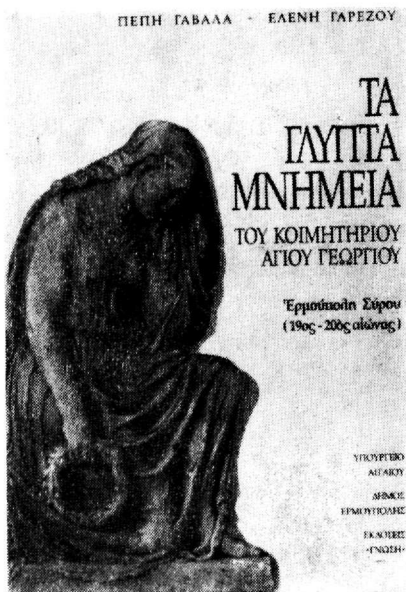
Ἐπειδὴ πολλὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν οἰκογενειακοὺς τάφους, ἐπιχειρήθηκε νὰ δοθοῦν, συγχρόνως μὲ τὶς περιγραφές, καὶ τὰ ἀντίστοιχα γενεαλογικὰ δέντρα. Ἐγχείρημα τολμηρὸ, γιατί λείπουν πολλὲς ἀπὸ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ χρήσιμο καὶ δὲν ἀκυρώνεται ἀπὸ τὶς τυχόν ἐπισημάνσεις καποίων λαθῶν.

Ἡ ὕλη διαρθρώθηκε ὡς ἑξῆς: Προηγεῖται σύντομο ἱστορικὸ τοῦ νεκροταφείου καὶ ἡ τοπογραφία του (ἰδρύθηκε, στὴ σημερινή του θέση, τὴ δεκαετία τοῦ 1830). Στὴ συνέχεια, ἀναλύονται τὰ εἶδη καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μνημείων. Ἀκολουθεῖ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ βιβλίου μὲ τὶς ἀναλυτικὲς περιγραφὲς τῶν μνημείων καὶ τὰ γενεαλογικὰ δέντρα. Στὸ τέλος κάθε περιγραφόμενου τομέα τοῦ νεκροταφείου παρατίθενται ἀρκετὲς φωτογραφίες τῶν μνημείων (συνολικὰ 155). Παρὰ τὶς προφανεῖς τυπογραφικὲς δυσκολίες, ἀν οἱ φωτογραφίες βρισκόνταν στὴν ἴδια σελίδα μὲ τὶς περιγραφές, ὁ συνδυασμὸς εἰκόνας καὶ κειμένου θὰ ἐπέτρεπε ἄλλες ἀναγνώσεις. Μετὰ τὴν ὁλοκληρώση τῶν περιγραφῶν, παρατίθενται σημειώματα γιὰ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῶν μνημείων, τὶς παραστάσεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν ἀποθανόντων, βιογραφικὰ σημειώματα τῶν γλυπτῶν. Ἀκολουθοῦν, τέλος, πίνακες ὅπου ἀποδελτιώνονται οἱ τόποι γέννησης τῶν νεκρῶν, τὰ ἐπαγγέλματα, οἱ ιδιότητες-ἀξιώματα, ἡ μορφή καὶ αἰτία θανάτου, τὸ γένος, τὸ ἔτος καὶ ἡ ἡλικία θανάτου, καθὼς καὶ εὐρετήρια ὀνομάτων καὶ φωτογραφιῶν.

Τὸ ὅλο ἔργο ἐντυπωσιάζει μὲ τὸν ὄγκο του καὶ τὴν τυπογραφικὴ του φροντίδα. Ἡ εὐαισθησία τοῦ Μάνου Ἐλευθερίου, ποὺ εἶχε τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἔκδοσης, ἀποτυπώθηκε καὶ ἐδῶ.

Ἀναφέρθηκε ὁ μόνος ποὺ ἐπενδύθηκε

γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος. Χρειάστηκε ἐπὶ πλέον ζῆλος, μεράκι καὶ φιλολογικὴ ἐκανότητα ὅχι μικρὴ γιὰ τὴν ἀνάγνωση τόσων καὶ ποικίλων, πολλὰς φορὲς δυσανάγνωστων, ἐπιγραφῶν, καὶ γενικὰ ἰσχυρὴ ἐπιμονὴ γιὰ τὸ ξεπέρασμα πολλῶν ἄλλων δυσκολιῶν. Ὡστόσο, ὁ ἀναγνώστης θὰ περίμενε ἀπὸ τὶς ἐρευνήτριες, ποὺ τόσο καλὰ γνώρισαν τὸ ὕλικό ποὺ περιέγραψαν, νὰ ἦταν καὶ οἱ πρῶτες ποὺ θὰ ἐπιχειροῦσαν περισσότερο γενναίως ἐρμηνευτικὲς προτάσεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξιοποίηση τῶν μαρτυριῶν ποὺ τὰ ἐν λόγῳ ταφικὰ

μνημεῖα περιέχουν. Ἐπισημαίνονται, φυσικά, κάποια στοιχεῖα καὶ φαινόμενα στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο. Δὲν ἐπιχειρήθηκε, ὅμως, ἡ ἐνταξή τους στὴ γενικότερη προβληματικὴ γιὰ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἱστορικότητά του. Ἐτσι, δὲν ἀξιοποιήθηκαν ὅσο ἔπρεπε ὅσα ἀναφέρονται, γιὰ παράδειγμα, στὸ σημείωμα «γιὰ τὶς παραστάσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν νεκρῶν».

Ἡ ἀναλογικὰ συχνὴ μνεῖα στὶς ταφικὲς ἐπιγραφὰς τῆς ναυπηγικῆς, ναυτικῆς ἢ ἄλλης ἐπαγγελματικῆς δράσης τῶν νεκρῶν, τῆς συμμετοχῆς τους στὴ δημοτικὴ ἐξου-

σία, τῆς δράσης τους στὸ '21 καὶ στὴν ἔδρουση τῆς πόλης, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἀπεικόνιση στοὺς τάφους πλοίων, τριγώνων, πορτολάνων, ἀκόμα καὶ ἀτμομηχανῆς, ὅλα αὐτὰ φαίνεται νὰ δείχνουν ὅτι κάποιοι Ἑρμούπολιτες, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένες περιπτώσεις, ἀναζητοῦσαν τὴν καταξίωσή τους στὴν κοινωνία ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν, ὅχι μόνο στὸν οὐρανό. Διεκδικοῦν, μένοντας στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων, τὴν «ἐπιβίωσή» τους πέ-

ραν τοῦ τάφου. Ἡ στάση αὐτή, φυσικά, δὲν σημαίνει ἔλλειψη πίστης στὴ μέλλουσα ζωὴ ἀλλὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἄλλης θρησκευτικότητας, ὅπου δὲν βαρύνουν καταθλιπτικὰ οἱ ἐπιταγὲς τῆς κατεστημένης ἐκκλησίας.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς δὲν θέλουν μὲ κανέναν τρόπο νὰ ὑποτιμῆσουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ προκειμένου ἔργου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει οὐσιαστικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς Ἑρμούπολης.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Ερευνητικὴ ομάδα - εποπτεία **Χ. Α. Καραόγλου**, *Περιοδικὰ Λόγον καὶ Τέχνης (1901-1940), Α', Ἀθηναϊκὰ περιοδικὰ (1901-1925)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, 543 σ.

Ογκώδης, ἐπιβλητικὸς καὶ μαῦρος τόμος ἐνὸς ἐξαιρετικὰ πολῦτιμου ἐγχειριδίου ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ στεγάσει τὶς ἀναλυτικὲς παρουσιάσεις τῶν προπολεμικῶν περιοδικῶν «Λόγον καὶ Τέχνης» τοῦ αἰώνα-μας, κατὰ μίαν πολυμελὺς ἐρευνητικὴς ομάδας, ποὺ ἐργάζεται, σὲ ἐθελοντικὴ κυρίως βάση, στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: εἶναι οἱ Λάμπρος Βαρελάς, Τζένη Δήμου, Νάντια Ευαγγελινού, Χ. Α. Καραόγλου, Ἀγγελικὴ Λούδη, Νίκη Λυκούργου, Μιχάλης Γ. Μπακογιάννης, Ιωάννα Ναούμ, Ελένη Νικολάκη, Βασίλης Πάγκαλος, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Γεωργία Ρένεση, Στέλλα Χελιδώνη. Δύο ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Μιχ. Μπακογιάννης καὶ ὁ Λάμπρος Βαρελάς εἶναι οἱ συντάκτες μικρότερων αὐτοτελῶν εὑρετηρίων γιὰ *Τὸ Περιοδικόν-μας*, καὶ τὰ *Ελληνικά Γράμματα*, ἐνὸς στὴν ἰδίᾳ σειρὰ ἔχουν κυκλοφορήσει ἄλλοι δύο ἀντίστοιχοι τόμοι, τῆς Μαρίας Σακελλαρίου γιὰ τὸ *Σήμερα*, καὶ γιὰ τὴν *Ευτέρπη* τοῦ 19ου αἰώνα, μετὰ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Κωστή Δανόπουλου καὶ τῆς Λίτσας Χατζοπούλου. Μετὰ τὴν εποπτεία πάλι τοῦ Χ. Α. Καραόγλου, τῆς Ἑφης Βαρακλιώτου καὶ τῆς Ἀρίστης Σδράλη ετοιμάζεται μίᾳ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τῶν ποιητικῶν ἀνθολογιῶν τοῦ πρώτου μισοῦ

τοῦ αἰώνα-μας, τῆς ὁποίας ἓνα πρῶτο δείγμα, «Ποιητικὲς ἀνθολογίαις 1901-1920. Βιβλιογραφικὴ δοκιμὴ», δημοσιεύτηκε στὴν *Ε.Ε.Φ.Σ.Θ.*, περ. Β', τχ. *Τμήματος Φιλολογίας*, 6 (1996-97) 11-226. Πλούσια λοιπὸν συγκομιδὴ.

«Πολλοὶ χρησιμοποιοῦν τὶς βιβλιογραφίες, ἀλλὰ λίγοι δηλώνουν τὴν πηγὴ τῶν πληροφοριῶν-τους» σημειώνεται, με προφανὴ πίκρα, στὸν πρόλογο τοῦ τόμου ποὺ παρουσιάζουμε. Τὰ πράγματα εἶναι νομίζω πιο δυσάρεστα: λίγοι χρησιμοποιοῦν τὶς βιβλιογραφίες καὶ τὰ ἐγχειρίδια, καὶ ἀπλῶς ἐλάχιστοι τὶς μνημονεύουν: δὲν διαθέτουμε, δὲν παράγουμε ἐργαλεῖα, καὶ φυσικὴ συνέπεια εἶναι νὰ μὴν ἔχουμε συνήθειαι οὔτε καὶ στὴ χρῆση-τους. Μάθαμε —κατὰ λοιπὸν τοῦ σχολαστικισμοῦ— νὰ θεωροῦμε ἐπιστῆμη τὶς ἐπιμέρους ψιλλολογίες, ἢ, κάπως υπεραναπληρωματικὰ, νὰ γυρεύουμε νὰ φτάσουμε στὴν οὐσία μετὰ τὴν πρώτη, χάρη στὴν ἐμφυτὴ ἀξία ποὺ ὅλοι θὰ θέλαμε νὰ ἔχουμε.

Δεν εἶναι ὅμως κομψὸ ν' ἀρχίζουμε τὴν παρουσίαση με γκρίνιες καὶ διδασχές: ὁ πλούσιος ἐτούτος τόμος (καθὼς καὶ ἄλλα, παρόμοιας υφῆς ἔργα) μας ἐπιτρέπει νὰ